

## CRKVE U DALMATINSKOJ ZAGORI IZ XIX. STOLJEĆA

Stanko PIPLOVIĆ, Split

*U radu se opisuje obnova, proširenje i izgradnja sakralnih građevina u selima unutrašnjosti Dalmacije za austrijske uprave u XIX. i početkom XX. stoljeća. U to vrijeme pokrajina je bila siromašna i zapuštena pa su potrebe bile velike, a sredstva ograničena. Vlasti su ulagale velike napore dok se pitanje nije riješilo.*

KLJUČNE RIJEČI: *Dalmacija, Dalmatinska zagora, arhitektura, XIX. st., povijest umjetnosti.*

Kroz gotovo čitavo XIX. stoljeće, pa do konca Prvoga svjetskog rata 1918. godine, Dalmacija je u sastavu Austrijske Monarhije kao posebna kraljevina. U početku je upravno podijeljena na četiri okružja: Zadarsko, Splitsko, Dubrovačko i Kotorsko. Dalmatinska zagora kao zemljopisna regija gotovo je u potpunosti bila u okviru Splitskog okružja. Pod tim se obično podrazumijevaju krajevi u unutrašnjosti srednje Dalmacije koji se sastoje od većeg broja izdvojenih prostornih cjelina.

Zakonom iz 1868. pokrajina je podijeljena na 12, odnosno nešto kasnije na 13 političkih kotara. Zagora je tada potpala pod različita kotarska poglavarstva. Dio je bio u sklopu kotara Šibenika, posebno općine Šibenik i Skradin. U okviru Splita bio je zagorski dio općina Splita, Trogira, Klisa i Omiša, pa općine Muć, Lećevica. Obuhvaćala je čitave kotare Sinj i Imotski. Od Makarskog kotara općina je Vrgorac, a od Kninskog Drniš i Promina.

Škrta Dalmatinska zagora, gdje je život oduvijek bio tegoban, dugotrajnim je ratovima opustjela. Vrlo se sporo oporavljala u novome društvenom i gospodarskom poretku. U prvoj polovini stoljeća nije bilo gotovo nikakvih pothvata za unapređenjem prilika. Poslije se stanje postupno popravljalo.

Zbog oskudice i dugotrajnih ratova s Turcima crkvene su se građevine slabo održavale, a nove se rijetko gradile. U XIX. stoljeću bile su pretežno stare. S druge strane stanovništvo se s vremenom množilo pa one više nisu mogle zadovoljavati potrebe bogoslužja. Država je nastojala crkvenu organizaciju uključiti u sustav uprave. Preuzela je skrb oko župnih crkava i kuća, i to sredstvima Vjerezakonske zaklade koja je nastala iz oduzetih dobara ukinutih samostana i bratovština. U radovima su manjim dijelom sudjelovali župljani nov-

čanim doprinosima, pribavljanjem materijala ili radom, a pokatkad i Crkva. Austrijske su vlasti koristile župe u službi anagrafa, statistike i za neke druge upravne poslove. Planovi su se provodili preko Ministarstva za bogoštovlje i nastavu u Beču, Građevinske sekcije pokrajinskog Namjesništva u Zadru i kotarskih poglavarstava koji su radili projekte te nadzirali tijek i kakvoću radova. Ako je građevina imala svojstvo spomenika kulture, uključivalo se Središnje povjerenstvo za istraživanje i očuvanje povijesnih i umjetničkih spomenika u Beču preko počasnih konzervatora, poslije Konzervatorijalnog ureda za Dalmaciju u Splitu.

Gradnje su se ustupale privatnim poduzetnicima preko javnih dražba. Potrebe su bile velike, a sredstava i stručnjaka bilo je malo pa se problem sporo rješavao. Poslovi su se otezali godinama. Tek kada je u Namjesništvo 1896. godine došao iz Sarajeva arhitekt Ćiril Metod Iveković kao posebni referent za bogoštovne gradnje, popravci, proširenja i izgradnje su se ubrzali. Tu je djelovao pune 24 godine i ostavio vidljiv pečat na graditeljskom stvaralaštvu na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće.

Pastoralnu službu u većini župa obnašali su kao i danas franjevci Provincije Presvetog Otkupitelja. Glavna središta njihova djelovanja su samostani u Splitu, Karinu, Šibeniku, Kninu, Sinju, Imotskom i na Visovcu. Gotovo sve crkve, a i mnoge župne kuće, u XIX. su stoljeću popravljene, proširene, sagrađene nove ili im je opremljena unutrašnjost. U čitavom su postupku veliku ulogu imali seoski dušobrižnici.<sup>1</sup>

## Šibenik

U šibenskom je kraju veliku ulogu imao franjevački samostan na Visovcu. Nalazi se na otočiću sred rijeke Krke između Skradinskog buka i Roškog slapa. Vrlo je star, s najranijim sačuvanim ostacima klaustara iz XIV.–XV. stoljeća. U početku su u njemu boravili augustinci, a poslije franjevci. Tijekom vremena u više navrata popravljan i proširivan.<sup>2</sup> Početkom austrijske uprave sastojao se od zgrada različite veličine. Na južnom je uglu bila kuhinja, a na suprotnoj strani kovačnica. Od Babićve kuće dizala se samo oronula kula. Veće su prostorije u samostanu bile blagovaonica i sala te dvorane za sastanke i razgovore, odakle su se na sve strane pružali hodnici s oko 40 sobica. Na jugu starog klaustara bila je knjižnica i kapela za bolesne redovnike. Sve je odisalo starošću. Nekih većih gradnja kroz XIX. stoljeće nije bilo.

Godine 1826. iznad sadašnje sakristije sagrađena je zgrada novicijata. Zbog nekih popravaka 1862. novicijat na Visovcu nije mogao djelovati pa je uprava Provincije Presvetog Otkupitelja odredila da se premjesti u Zaostrog.

Na Visovcu je bilo i nalaza iz starijih vremena. Koncem 1888. godine jedan redovnik je istraživao samostanske zgrade. Opazio je na južnom zidu ispod blagovaonice na svodu starog klaustara neke ulomke. Na to je fra Marić porušio dio zida i pronašao dva kamena dijela poklopca sarkofaga. Bili su ukrašeni cvijećem i pticama. Pretpostavljalo se da su

---

<sup>1</sup> *Mir i dobro*, Monografija Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, Split, 1981.

<sup>2</sup> Josip SOLDŌ, *Franjevačka provincija presvetog otkupitelja*, Knjižnica zbornika »Kačić«, Split, 1979., str. 76.

franjevci 1675. godine pri useljavanju našli samostan porušen pa su neke njegove ostatke uporabili za popravke.<sup>3</sup>

Tijekom 1894. godine počele su pripreme za temeljitu rekonstrukciju samostana. Zamisljena su veća rušenja sklopa pa čak i istočnog krila zvanog Babuša iz 1733. godine. Na intervenciju Konzervatorijalnog ureda u Splitu spašen je taj dio, dvije strane starog klaustra i sakristija. Izrada projekta novih samostanskih krila povjerena je arh. Josipu Sladi iz Trogira.

Kako je visovački samostan bio u slabom stanju, posebno stara zgrada na jugu zvana Brakusova fabrika, gvardijan Stipan Bosančić razmišljao je o njegovu preuređenju. Godine 1894. pozvao je župnike na dogovor. Osnovan je odbor za rušenje postojećeg i gradnju novog samostana. Izvršene su neke pripreme radnje, ali do ostvarenja tada nije došlo.

Napokon je 1905. samostansko vijeće odredilo da se sruši južno krilo iz XVIII. stoljeća zvano Brakusova fabrika i sagradi novo krilo sve do crkve. Predračun je napravio Jakov Cinotti iz Šibenika na iznos od oko 28.000 forinta. Projekt novih zgrada napravio je arh. Josip Slade iz Trogira. Temeljni je kamen položen 30. kolovoza 1905., a blagoslovio ga je Metod Vezilić. Radovi su potrajali i bili gotovi tek koncem 1911. godine. Vodio ih je Cinotti, a troškovi su bili dvostruko veći od planiranih. Novi je samostan imao oblik četverokuta. Napravljen je i novi klaustar s trijemom okolo na lukovima. Od starog je malo što sačuvano. Na zahtjev Pokrajinskoga konzervatorskog ureda spašeni su ostaci augustinskog klaustra i crkvice te u potpunosti sačuvana Babuša. Novac za gradnju dobio se prodajom nekih zemalja i kuća, ali glavninu su pridonijeli župnici.

Prva crkva iz sredine XIV. stoljeća na Visovcu bila je u početku mala, pa su poslije franjevci izgradili novu. Pokapanje se vršilo u crkvi i ispred nje. Taj običaj ukinut je sredinom XIX. stoljeća. Crkva je 1904. popločana pa su i grobovi prekriveni. Popravljen je 1901., a radove je izveo J. Cinotti. Strop s Lavizarovim slikama zamijenjen je bezvrijednim slikarijama. Zvonik se počeo graditi 1728. godine, ali je bio od slabog kamena pa je ubrzo počeo propadati. Tek 1802. temeljito je popravljen. Na njemu su bila mala zvona pa je gvardijan A. Mlinar oko 1860. nabavio nova iz Splita. Bila su slabog zvuka. Stoga su poslije zamijenjena.<sup>4</sup>

Namjesništvo je dodjeljivalo crkvinarstvima ili župnicima određena sredstva za uređenje ugroženih crkava, nabavu liturgijskih predmeta i misnog ruha. Pokatkad je car osobno iz svoje privatne blagajne davao određene iznose. Tako je prilikom boravka u Dalmaciji 1875. godine Franjo Josip I. darovao 500 forinta političkom kotaru Šibenik. Od toga je 100 forinta pripalo župniku Konjevrata da može dovršiti gradnju kuće, a 80 za popravak crkve Kremčinske.

Bilo je i drugih radova u šibenskoj općini. Nedaleko od župnog stana u Vrhpoljcu sagrađena je 1885. kapela sv. Ante Padovanskog. Godine 1900. porušena je stara crkva u Slivnu i sagrađena nova. Općina je 1910. dodijelila zemljište za crkvu i groblje u Dubravi. Crkva

<sup>3</sup> »Domaće viesti«, *Narodni list*, Zadar 3. XI. 1888., str. 3.

<sup>4</sup> Josip SOLDI, »Samostan Majke od Milosti na Visovcu«, *Visovački zbornik*, Visovac, 1997., str. 76–79 i 85. – Zdravko ŽIVKOVIĆ, »Prilog poznavanju graditeljskog razvoja kompleksa Franjevačkog samostana i crkve na Visovcu«, *Visovački zbornik*, Visovac, 1997., str. 156, 348 i 349.

je sagrađena 1913. godine po nacrtu Josipa Mitrovića i posvećena Gospi od zdravlja. U Konjevratima je postojala srednjovjekovna crkva. Na njezinu mjestu sagrađena je u drugoj polovini XIX. stoljeća nova građevina sa zvonikom na preslicu. Ima samo jedan brod, a svetište joj je poligonalnog tlocrta. Obnovljena je 1878. Godine 1813. Ante Vuković je oporukom odredio da se od njegove imovine sagradi stan za župnika.<sup>5</sup>

## Trogir

Prilike u zagorskom dijelu trogirske općine bile su teške. Seljaci su bili siromašni. Općinski putovi gotovo nisu postojali, nego samo puteljci i staze. Tada se počelo nešto raditi pa se gradio kolni put preko tog dijela zagore zahvaljujući zalaganju načelnika Špira Puovića.

Crkve su u lošem stanju. Bile su ruševne pa se u nekima nije mogla vršiti služba Božja. Nije bilo ni crkvenog ruha. Groblja su zapuštena, bez ograde. Nisu postojale ni zidane grobnice pa se ukopavalo u običnu zemlju u plitko iskopane rake. Veća pozornost sakralnim građevinama posvećena je tek devedesetih godina. Tada su poduzeti radovi u selima Prgometu, Labinu, Trolokvama, Prapatnici, Bristivici, Blizni i Ljubitovici. Pošto je stara župna crkva sv. Stjepana u Prgometu bila primitivna i dotrajala, 1863. podignuta je nova. To je jednostavna građevina s polukružnom apsidom. Nad glavnim pročeljem ima zvonik na preslicu. Zatim je 1874. sagrađena crkva sv. Stjepana u Trolokvama. Do tada su mještani išli na službu Božju u Prgomet. Nova crkva sv. Tome u Prapatnici podignuta je 1891. na mjestu starije od koje je preostala tek apside. Crkva sv. Ivana u Bristivici sagrađena je 1802. pa je poslije u više navrata uređivana. Nakon dugih priprema popravljena je 1898. crkva u Blizni. Ni župna crkva sv. Katarine u Ljubitovici nije više odgovarala potrebama. Zbog toga je Iveković 1897. bio na licu mjesta, pa joj je prednji dio produžen.<sup>6</sup> Popravljen je crkva u Sitnom, a pred rat osigurana kuća župnika u Ljubitovici.<sup>7</sup>

Još u drugoj polovini stoljeća župnički su stanovi slabi. Najgore je stanje bilo u siromašnim selima Ljubitovici i Blizni, gdje su bili posebno teški uvjeti života. Stanje se sporo mijenjalo. Godine 1881. srušio se dio kuće u Prgometu. Konačno je Ministarstvo 1893. odobrilo gradnju nove. Poduzetnik je bio Domaž Adžija, ali su se radovi odvijali dugo pa ih je Namjesništvo nastojalo pospješiti.

## Lećevica

Susjedna općina Lećevica u Splitskom kotaru imala je gotovo 6.000 stanovnika. Za to područje bio je nadležan Kotarski sud u Trogiru, a zadnja je pošta bila u Kaštel Starome. U njoj koncem stoljeća još nije bilo ni jedne škole, osim u selu Lećevici koje je imalo 900 stanovnika. Vode su bile slabe, nečiste i zapuštene.

<sup>5</sup> Krsto STOŠIĆ, *Sela šibenskog kotara*, Šibenik, 1941., str. 101, 111 i 115.

<sup>6</sup> Stanko PIPLOVIĆ, »Uređenje sela trogirske općine u XIX. stoljeću«, *Vartal*, god. X., br. 1.–2., Trogir, 2001., str. 19–24.

<sup>7</sup> Stjepan KUŽIĆ, *Povijest Dalmatinske zagore*, Split, 1997., str. 302–303.

U zaleđu Splita i Trogira nalaze se prostori Muća i Lećevice. Smirivanje političkih prilika, nakon što su Osmanlije potisnuti dublje u unutrašnjost koncem XVII. stoljeća, pogodilo je obnovi srušenih i gradnji novih crkava. S obzirom na teško gospodarsko stanje, to su bile skromne građevine malih dimenzija. Seoske crkve, tamo gdje ih je bilo, izdvojene su na mjestima u sredini teritorijalne zajednice. Oko njih su uvijek groblja zasađena drvećem. Tek koncem XIX. stoljeća živnula je građevinska aktivnost.

U drugoj polovini XIX. stoljeća politička općina Lećevica obuhvaćala je 14 sela. U crkvenoj organizaciji taj je teritorij pripadao Šibenskoj biskupiji, dekanatu u Visovcu a zatim Visokoj.

Radilo se na mnogim crkvama u općini Lećevica. Župna crkva sv. Martina u Lećevici spominje se početkom XVIII. stoljeća. Bila je to primitivna građevina. Zidovi su joj građeni u suho, a pokrivena je slamom. Nešto poslije temeljito je obnovljena. Godine 1866. sagrađena je u blizini nova crkva. To je jednobrodna građevina s poligonalnom apsidom. Zidovi su joj građeni od dobro obrađenog kamena, ali su im dekoracije skromne. Portal sred glavnoga zapadnog pročelja završava polukružnim lukom. Poslije toga je u više navrata dograđivana. Uz župnu kuću u Lećevici je kapela Gospe Lurdske. Sagrađena je 1884. godine. Jednostavnog je tlocrta i pokrivena dvostrešnim krovom.

Namjesništvo je 1899. godine donijelo odluku o popravku dotrajale crkve Duha Svetoga u Korušcima. To je jedna od filijalnih crkava župe Lećevica. Godine 1910. sagrađena je nova. Radove je izveo zakupnik Marko Ljubić. Crkva je jednobrodna, s četvrtastom apsidom.<sup>8</sup>

Kuće u kojima su stanovali župnici bile su i tu jadne. Jedan suvremenik opisuje teško stanje i žali nad sudbinom župnika koji su živjeli i radili izolirani u zabačenim selima. Navodi kako su im kuće pljesnjive, tijesne, niske i ubožne. Za zgradu u Visokoj kaže da je nepristojna, u Brštanovu neprilična, a ona u Čvrljevu nevaljala. Kuću u Brštanovu gradio je poduzetnik Marin Marasović iz Splita. Radovi su se otegli od 1875. sve do 1899., kada su kolaudirani. Popravljene su još kuće u Lećevici, uz koju je izgrađena čatrnja, zatim je temeljito obnovljena dotrajala kuća u Čvrljevu, što je izveo Ivan Gotovac, a uz nju je sagrađena konjušnica.<sup>9</sup>

Vinovo Gornje nalazi se u središnjem dijelu Dalmatinske zagore na prisojnoj padini Mošeća. Selo je pripadalo lećevačkom sindikatu. Početkom XIX. stoljeća prometno je još potpuno izolirano. Nije imalo ni škole. Pripadalo je župi Imena Isusova sa sjedištem u susjednom Čvrljevu.<sup>10</sup> Crkva sv. Marka u tom selu sagrađena je u drugoj polovini XVIII. stoljeća na njegovu sjeverozapadnome rubnom dijelu, blizu granice s Vinovim Donjim. Bila je to mala građevina s polukružnom apsidom. Primitivno je građena od slabo obrađenog kamena. Godine 1878. je pregrađena. Sagrađen joj je novi brod, dok joj je stari dio pretvoren u svetište. Na novome glavnom pročelju iznad vrata je okrugli prozor, a na vrhu zvonik na preslicu. Ti arhitektonski dijelovi vjerojatno su preneseni sa stare crkve, jer

<sup>8</sup> Želimir LASZLO, »Građevinske i umjetničke posebnosti crkava na prostoru župe Lećevica«, *Zbornik o Zagori*, sv. IV., Zagreb, 2001., str. 103–113.

<sup>9</sup> Stanko PIPLOVIĆ i Mate MATAS, »Prostorno i društveno ustrojstvo općine Lećevica u XIX. stoljeću«, *Zbornik o Zagori*, sv. I., Zagreb, 1995., str. 77–80.

<sup>10</sup> Stanko PIPLOVIĆ i Mate MATAS, »Vinovo Gornje, povijesni i geografski pokazatelji«, *Zbornik o Zagori*, sv. II., Zagreb, 1998., str. 51–59.

odaju karakteristike domaćeg baroka. Crkvu je obnovio i produžio majstor Mate Đogaš iz Crivaca.

Planiralo se izgraditi novu župnu crkvu u Radošiću, ali nije bilo novaca pa je popravljena postojeća. Godine 1872. sagrađena je nova crkva u Brštanovu, i to blizu starije manje crkve posvećene uznesenju Marijinu. Nova je bila mnogo prostranija, ali bez izrazitijih stilskih oznaka. No zbog loše izvedenih radova ubrzo su se na njoj pojavili nedostaci pa su bili potrebni popravci. Podignute su i nove crkve sv. Ivana Krstitelja u Divojevićima te istoimena u Niskome. Bilo je radova i u nekim drugim selima. Proširena je crkva u Visokoj i blaženog Ivana Krstitelja u Dugobabama, a srušena crkva u Čvrljevu i staroj apsidu dodan novi brod.

### **Klis**

Prostor Klisa granično je područje između Splita i Sinja, dvaju važnih regionalnih središta. U njegovu su zaleđu tri sela: Dugopolje, Kotlenice u općini Klis i Koprivna u općini Sinj.

U vjerskom pogledu sela su bila u okviru Splitsko-makarske biskupije. Dugopolje i Kotlenice su u drugoj polovini stoljeća u sklopu Kliškog vicedekanata. Crkve u tim selima bile su u slabom stanju. U Dugopolju se stara crkva sv. Mihovila nalazi na groblju sjeverno od glavnog puta za Kotlenice. To je mala jednobrodna građevina s pravokutnim svetištem. Koncem stoljeća postala je tijesna, pa se razmatrala mogućnost dodavanja bočnih brodova ili poprečnog broda. Ali to nije bilo moguće učiniti. Zato je odlučeno graditi novu. Mjesto nedaleko od postojeće crkve odredio je inženjer Begna iz Građevinske sekcije u Splitu. Predprojekt je napravio arhitekt Ćiril Iveković 1904., s tlocrtom u obliku istokrakog križa u neorenesansnim oblicima. Zatim je 1907. napravio drugu inačicu rješenja, u kojoj je, uz ostalo, produžio glavni brod. Nakon toga je 1911. napravljena detaljna osnova, a Rudolf Klasing je 1914. godine načinio nacrt preinake. No ni jedna nije ostvarena jer je izbio Prvi svjetski rat. Poslije je napravljen novi elaborat po kojem je crkva izgrađena. U to vrijeme uređene su i crkve u ostalim selima. Župne su kuće popravljene prvih godina XX. stoljeća sredstvima Vjerezakonske zaklade.<sup>11</sup>

### **Muč**

U općini Muć u Splitskom kotaru važniji su radovi izvedeni u samom Muću, Neoriću, Sutini i Prugovu. Stara crkva u Muću Gornjem bila je posvećena Blaženoj Djevici. Od najranije faze pronađen je kameni natpis kneza Branimira iz konca IX. stoljeća. Razorili su je Turci. Nastojanjem župnika Jerka Granića na njezinim je ruševinama 1871. sagrađena nova. To je jednobrodna građevina s tornjem zvonika pred glavnim pročeljem posvećena sv. Petru.<sup>12</sup>

U Muću Donjem spominje se od početka XVIII. stoljeća crkva posvećena Maloj Gospi. Bila je mala i dotrajala pa s vremenom nije zadovoljavala potrebe liturgije. Stoga je na

---

<sup>11</sup> Stanko PIPLOVIĆ, »Područje Dugopolja u 19. stoljeću«, *Dugopolje*, Zagreb-Dugopolje, 2001., str. 266–271.

<sup>12</sup> Nikša ČULUM, »Mućka spomenica«, *Zbornik o Zagori*, sv. VIII., Muć, 2004., str. 15.

istome mjestu podignuta nova. No bila je slabo građena pa ju je 1. listopada 1887. don Jozo Kaštelan, pod nadzorom Grgića iz Vranjica, počeo obnavljati. Radovi su završeni koncem 1890. nastojanjem župnika Frane Jerkunice. Svečano je blagoslovljena uz nazočnost don Bone Donellija i biskupa Nakića. Budući da mali projektirani zvonik nije mogao nositi teška zvona, u dvorištu crkve napravljen je privremeni zvonik od drva.<sup>13</sup>

Župa Neorić, s dva odjeljka Neorić i Sutina, pripadala je Kliškomu vicedekanatu. Sred sela Neorića nalazi se župna crkva Svih svetih blizu stare. Oko nje je groblje. Odlukom Dalmatinskog namjesništva raspisana je 22. rujna 1884. kod Kotarskog poglavarstva u Splitu javna dražba za gradnju. Vrijednost ulaganja po predračunu iznosila je gotovo 12 tisuća forinta. Radovi su počeli 1886., a završeni 1897. godine. Radovi su se odvijali sporo zbog nedostatka sredstava. Blagoslovio ju je biskup Filip Frane Nakić. Crkva je prostrana jednobrodna građevina s četvrtastim svetištem na sjeveru, u produženju kojega je polukružna sakristija. Dekoracija je skromna. Stilska su joj obilježja u tada uobičajenom eklekticizmu, neorenesansnih oblika s neoromaničkim primjesama. Okviri prozora i vrata kao i vijenac ispod krova od kvalitetnoga su bijelog kamena. S vremenom su se pojavili tehnički nedostaci na crkvi. Vlažili su zidovi, pjevalište nije bilo dovršeno, ali se s radovima kasnilo. Godine su prolazile, a crkva je bila u lošem stanju. Konačno su odobrena sredstva, ali je tada izbio Prvi svjetski rat.

Župna kuća u Neoriću bila je izgrađena od slabog materijala i vlažila je pa je u njoj bilo teško stanovati. O tome je župnik izvijestio koncem 1870. godine. Budući da je popravak bio veoma skup, predloženo je da se sagradi nova. Država nije raspolagala s dovoljno sredstava pa je Namjesništvo tražilo da se seljaci više založe oko gradnje. Župljani su bili siromašni pa su mogli samo nabaviti pijesak i osigurati radnu snagu. Situaciju su pogoršavale i sušne godine pa su se seljaci morali zaduživati. Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu tražilo je da se napravi skromniji projekt. Pitanje se i dalje otezalo, ali bez rezultata. Stoga je 1901. godine popravljena stara zgrada.

U obližnjoj Sutini, sjeverno od potoka Miline, područna je crkva župe sv. Ilije. Nije poznato kada je sagrađena, ali je pregrađena 1870. godine. To je današnja jednobrodna crkva, orijentirana je polukružnom apsidom na sjeverozapad.<sup>14</sup>

Župa Prugovo obuhvaća sela Prugovo i Bročanac. Crkva sv. Ante Padovanskog na Prugovu sagrađena je početkom XVIII. stoljeća na groblju. S vremenom je propala tako da se nije više mogla koristiti, a postala je i mala zbog povećanog broja naroda. Stoga se u XIX. stoljeću nastojalo oko gradnje nove, prostranije crkve. Crkovinarstvo i narod odlučili su 1873. započeti s radovima i zamoliti državnu pomoć od 4000 forinta. Glavnu brigu vodio je župnik Ante Milić. Gradnja je trajala od 1876. do 1880. na zemljištu blizu groblja, uz cestu iz Klisa za Muć. Država je pomogla s 35.000 kruna, dok su vjernici i crkovinarstvo dali dvostruko. Radovi na vanjskom i unutrašnjem uređenju sporo su napredovali, jer nije bilo dovoljno sredstava. Oko toga se brinulo samo crkovinarstvo, jer je državni doprinos bio skroman. Nešto se dobivalo od prihoda zemalja i davanja vjernika. To je prostrana neoromanička građevina jednostavnog tlocrta s pravokutnom apsidom. Pročelje joj je na

<sup>13</sup> Nikša ČULUM, »Mućka spomenica«, str. 75.

<sup>14</sup> Stanko PIPLOVIĆ, »Neorić i Sutina u XIX. stoljeću«, *Zbornik o Zagori*, sv. VII., Zagreb-Dugopolje, 2004., str. 538–545.



Lišane, crkva sv. Ante Padovanskog, građena u vremenu od 1892. do 1894. godine

sjeveru. Ulazna vrata završavaju polukružno s trokutastim zabatom. Zvonik je napravljen 1883. godine. Ima jedan kat s ložom za zvona na vrhu, koja sa svake strane ima po jedan jednostavan lučno završen otvor. Na njemu su iduće godine postavljena četiri zvona ljevaonice Jakova Cukrova iz Splita.

Velik mramorni oltar nabavljen je 1898., a sa strana su još dva oltara postavljena nešto kasnije. Krov crkve bio je slab pa je 1905. popravljen, dok je novi drveni strop izrađen 1909. godine.

Početak XVIII. stoljeća u Prugovu nije bilo župne kuće, već je župnik spavao kod seljaka, a kasnije u kući splitskoga franjevačkog samostana. Oko 1840. godine sagrađena je nova župna kuća u crkvenom dvorištu. S vremenom je propadala pa je 1875. godine župnik na to upozorio vlast. Popravljen je tek 1887. godine, i to novcem crkvinarstva jer Namjesništvo nije odobrilo sredstva. Iduće godine bura je odnijela krov sa štale i dijela kuće. Uz nešto pripomoći to je uređeno. Krov kuće je i dalje bio loš pa se ponovno molilo za pomoć. Kuća je postala opasna za stanovanje, ali je tek 1900. Namjesništvo odobrilo popravak.

U obližnjem Bročancu sred groblja nalazi se crkva sv. Franje Asiškog iz XVIII. stoljeća. Godine 1900. bila je potpuno oštećena pa je župnik predlagao gradnju nove. U tome se nije uspjelo jer država nije dala sredstva, a seljaci su bili siromašni.<sup>15</sup>

---

<sup>15</sup> Josip SOLDI, »Kratka povijest župe Prugovo«, *Župa sv. Ante Prugovo*, Split, 1980., str. 41–50.



## Omiš i Poljica

Omiška je općina koncem stoljeća bila jedna od srednjih u pokrajini. Imala je oko 11000 stanovnika. Dijelila se na karakteristične predjele: omiški, poljički sa Zvečanjem i Gornje krajeve oko Katuna. Rijeka Cetina odvaja Poljica od Omiša i Gornjih krajeva. Dijelovi u unutrašnjosti nisu imali putova, a oskudijevali su vodom.<sup>16</sup>

Poljica su povijesni prostor oko planine Mosor jugoistočno od Splita. Upravno je pripadao općinama Omiš, Sinj i Split. Ograničen je rijekom Cetinom i morem, a prema zapadu tokom Žrnovnice. Donja Poljica su uz obalu, a Srednja na južnom dijelu brda. Tu je desetak sela, a među njima Sitno Donje, Sitno Gornje, Srinjine, Gata, Čišla, Zvečanje i Podgrađe. Gornja Poljica nešto su slabije naseljena i s Dolcom Donjim i Trmbusima su na sjeveru planine.

Selo Trmbusi nalazi se na istočnome pitomom dijelu Gornjih Poljica. U njemu je na groblju stara župna crkva sv. Luke evanđelista iz XVI. stoljeća. Nova, istog titulara, sagrađena je na istaknutom položaju. Radovi su započeli 1907. godine, a završeni 1912. godine u vrijeme župnika Josipa Prelasa. To je jednobrodna građevina s neoromaničkim dekorom, vrh čijeg je pročelja dvodijelna preslica. Tek 1922. godine, kada je župu vodio Petar Prelas, počela se uređivati njezina unutrašnjost, što je trajalo do 1928. godine. Kada je završena, stara je crkva služila kao grobljanska.<sup>17</sup>

U Dolcu Donjem postojala je stara crkva sv. Martina iz XVIII. stoljeća, od koje je preostalo samo svetište. Ispred nje sagrađen je 1882. vitki zvonik. Nova prostrana crkva sagrađena je od klesanog kamena koncem XIX. stoljeća. Posvetio ju je 1898. godine splitski biskup Filip Nakić.<sup>18</sup> Crkva sv. Luke sagrađena je od bijelog kamena u Osoju na mjestu starije, vjerojatno na prijelazu XIX. u XX. stoljeće. Zidana je od bijelog kamena.

U selima Srednjih Poljica veći je broj crkava koje nose oznake novijeg vremena. Na zapadu je pod liticama planine Mosor Sitno Donje. U njemu je crkva Presvetog Trojstva sagrađena u vremenu od 1905. do 1908. godine. I ona ima preslicu, ali na njoj nisu nikada postavljena zvona. U središtu Sitnoga Gornjeg crkva je sv. Roka, za koju se pretpostavlja da je podignuta na prijelazu XVIII. u XIX. stoljeće. Druga, posvećena sv. Nikoli, na zapadnom kraju župe, sagrađena je malo kasnije na temeljima stare 1912. godine. Godine 1910. sagradio je zidarski majstor iz Budimira kod Trilja crkvu sv. Nikole u Vilaru. Blagoslovljena je 1912. godine. Jedno od najstarijih naselja na tom području jesu Gata. Župna crkva sv. Ciprijana iz sredine je XVIII. stoljeća, nad ostacima ranokršćanske crkve. Polovinom XIX. stoljeća sagrađen je uz nju visok zvonik. Selo Čišla na istočnom dijelu Poljica bilo je samostalna župa, sve do polovine XIX. stoljeća, kada su njezini dijelovi pripali susjednim župama. U njemu je crkva sv. Petra podignuta sredinom XVIII. stoljeća. Uz njezino je pročelje sagrađen jednokatni zvonik 1902. godine.

Nije poznato kada je nastala župa Zvečanje u Poljicima, ali traje više od 400 godina. Prostorom je oduvijek bila mala. Koncem XIX. stoljeća u njoj je živjelo oko 500 stanovnika. Crkva sv. Mihovila vrlo je stara. Postojala je još u doba turske vlasti. Spominje se

<sup>16</sup> »Omiška krajina«, *Narodni list*, Zadar, 12. II. 1896., str. 4.

<sup>17</sup> Josip LONČAR, »Iz kronike župe Trmbusi«, *Poljica*, god. IX., br. 1., Gata, 1984., str. 103.

<sup>18</sup> Frane MIHANOVIĆ, »Poljičke crkvice i kapelice«, *Poljica*, god. 20., Gata, 1995., str. 59.



Vinjani kod Imotskog, crkva sv. Roka iz 1882. godine

početkom XVIII. stoljeća kao župna, ali već krajem tog razdoblja bila je ruševna. Nalazila se sred groblja. Poslije se često mijenjala. Sredinom XIX. stoljeća produžena je prema istoku, tj. nadograđeno joj je svetište za glavni oltar. U sadašnji oblik prepravljena je vjerojatno 1868. godine, kada joj je napravljena visoka preslica za zvona.<sup>19</sup>

Kako je sagrađena na brdskom visu izloženom nevremenu, u nju su često udarali gromovi. Zvonik joj je 1889. godine bio već toliko raskliman da je prijetila opasnost od rušenja. Tada je župnik poslao na Namjesništvo molbu, koju je preporučio biskup, za novčanu pomoć radi obnove. Prošle su četiri godine dok je izrađen nacrt i izdano odobrenje. Dodijeljena je potpora od 300 forinta iz Vjerozakonske zaklade, ali to nije moglo podmiriti ni trećinu troška. Ostatak su namirili seljaci. Tada je podignut novi zvonik, popravljen je krov svetišta i crkva potpuno obnovljena. Sve je završeno 1900. godine. Poslije se nastavilo s uređenjem unutrašnjosti. Podignut je novi pobočni oltar i mramorno svetohranište, nabavljena je nova mramorna oltarna ploča i postavljen Križni put. Poslije je u više navrata obnavljana i uređivana, ali više nije bilo bitnih promjena. Sredinom XVIII. stoljeća izgrađena je nova crkva sv. Križa pa je ona postala župna, a župnoj crkvi sv. Mihovila taj je naslov ponovno vraćen 1871. godine.

---

<sup>19</sup> Slavko KOVAČIĆ, »Iz prošlosti župe Zvečanje«, *Poljica*, god. IX., br. 1., Gata, 1984., str. 156–157.

U Zvečanju nije bilo posebne kuće za stanovanje župnika sve do početka XX. stoljeća. Župnici i kapelani bili su rodom iz mjesta ili susjedne Ostrovice pa su stanovali u svojim obiteljskim kućama. Godine 1895. župnik Marko Vulić boravio je u glavarovoj kući, koja je bila popravljena. To je bilo privremeno rješenje. Već tada je biskup Nakić obavijestio da se treba graditi posebna kuća, jer je napravljen predračun i određeno mjesto. Inače su potrebe po selima bile velike pa je Zvečanje došlo na red za podizanje župne kuće tek koncem XIX. stoljeća. Radovi su završeni 1904. godine.

U Podgrađu, najistočnijemu poljičkom selu, na samom rubu nalazi se crkva uznesenja Blažene Djevice Marije iz druge polovine XVIII. stoljeća. Godine 1822. prigradena joj je s južne strane kapela, a 1884 sa sjevera još jedna. Tako je crkva dobila tlocrt u obliku križa.<sup>20</sup>

## Sinj

U Sinju je bilo sjedište kotarskog poglavarstva, kotarskog suda, poštansko-telegrafski ured, carinarnica, porezni ured, katastarski ured, bataljon Landwera. Imao je gimnaziju, narodnu mušku i žensku školu. Kotar se sastojao od dviju općina, Sinja i Vrlike. Poslije turskog poraza pod Sinjem početkom XVIII. stoljeća, Cetinska krajina ostala je opustošena. Glavni radovi na sakralnim građevinama na području općine Sinj izvedeni su u selima Otok, Udovičić, Hrvace i Dolac Donji.

Selo Otok, na istočnom dijelu plodnog polja, spaljeno je. Njegova stara župna crkva sv. Luke sagrađena je nešto malo kasnije. Nalazi se na položaju kod Golog brda, na raskrsnici putova. Oko nje je groblje. Krajem XIX. stoljeća na jugozapadnom dijelu podignuta je mala zgrada mrtvačnice, a 1910. godine groblje je ograđeno novim zidom. Budući da je crkva bila mala i dotrajala, nešto južnije od nje, na Glavičici, izgrađena je 1884.–1885. nova istog titulara. Gradili su je domaći majstori. Dosta je prostranija, građena na jedan brod i s polukružnom apsidom. Nad glavnim pročeljem diže se nizak toranj. Vanjština joj je od domaćega dobro obrađenog kamena oblikovana u neoromaničkom stilu. U crkvi su tri oltara. Onaj svetog Sakramenta izradio je 1890. godine Josip Barišković, poznati altarisit iz Splita. Kako je crkva ubrzo propala, koncem XIX. stoljeća izrađena je osnova za njezin popravak.<sup>21</sup>

Nedaleko od crkve u Otoku nalazi se župna kuća sagrađena 1860. godine. S vremenom je zapuštena pa je odlučeno da se popravi. Kotarsko poglavarstvo raspisalo je 1894. dražbu za radove, a zatim je uz nju izgrađena konjušnica i uređena konoba.

Selo Udovičić također je pripadalo župi Otok, ali je imalo posebnu crkvu posvećenu sv. Roku. Do 1908. godine mjesto je imalo jednu crkvu, svu trošnu i ispucanu, tako da je prijetila opasnost da jednoga dana padne i zatrpa prisutni puk. Tada je došao za župnika fra Miho Kotaraš. Vidjevši stanje crkve, odlučio je svim silama poraditi kako bi se podigla nova, doličnija zgrada. Prikupljao je prinose od seljaka, a s druge je strane nastojao

<sup>20</sup> Frane MIHANOVIĆ, »Poljičke crkve i kapelice«, *Poljica*, god. XX., Gata, 1995., str. 59–100.

<sup>21</sup> Stanko PIPLOVIĆ, »Selo Otok u XIX. stoljeću«, *Cetinska vrila*, god. IV., br. 1., Sinj, 1996., str. 20–21; Augustin KROLO, *Župa Otok kod Sinja*, Otok, 1979., str. 25–27.

potaknuti vlast. Budući da se upravo navršavala 60. godišnjica vladanja cara Franje Josipa I., iskoristio je tu priliku pa je 1909. godine svečano položen temeljni kamen. Rad se nastavio, ali se zbog nestašice sredstava morao prekinuti. Tako je, uza sav trud župnika i seljaka, crkva uglavnom dovršena tek 1912. godine. Diže se na brežuljku iznad sela tako da se vidi sa svih strana prostrane Cetinske krajine. Sagrađena je od klesanog kamena. Posvećena je 13. listopada 1912. Blagoslovio ju je splitski biskup dr. Ante Gjiivoje uz pripomoć desetak svećenika.

Stara crkva u selu Hrvace bila je premalena i dotrajala pa je srušena. Od nje je ostala samo apsida, koja je neko vrijeme služila kao mrtvačnica i grobna kapela. Gradnja nove počela je 1866. godine u vrijeme župnika Mate Vezilića. Mjesto je određeno sjeverno od staroga groblja i crkve. Država je dala veliku novčanu potporu, dok su župljani pribavili materijal i nadnice. Radovi su trajali do 1871. godine. Posvetio ju je splitski biskup Marko Kalodera 22. rujna 1872. Ne zna se tko je napravio nacrt, a radove su izvodili domaći majstori Šimun Sedmak i njegova braća iz Hrvaca. Građevina je jednobrodna. Nad glavnim je pročeljem nizak toranj s ložom za zvona rastvorenom triforama. U njemu su dva zvona, od kojih su manje salili De Poli e Bazo 1858. godine. Veće je iz nešto kasnijeg vremena. Vanjski dekor ima obilježja jednostavne neoromanike. U crkvi je pet oltara. Glavni oltar u svetištu sagrađen je od mramora 1909. godine i bogato je oblikovan neobaroknim ukrasima.

Crkva je više puta popravljana. Arhitekt Iveković obilazio je 1899. Sinjsku i Imotsku krajinu kako bi utvrdio stanje crkava. Posjetio je i Hrvace i utvrdio da je zvonik u vrlo trošnom stanju pa ga je dao popraviti. Po predračunu troškovi su iznosili 3358 forinta, za što je većinu osigurala država. Odlukom Namjesništva u Zadru od 26. veljače 1900. u uredu Kotarskog poglavarstva u Sinju održana je javna dražba za zakup radova. Najpovoljniji ponuđač otpočeo je posao početkom 1901. godine, a radovi su tekli brzo. Tijekom 1906. pristupilo se novim popravcima crkve. Planirani je trošak iznosio 3219 kruna iz Vjerozakonske zaklade, dok su župljani morali osigurati 907 kruna. Sve je obavljeno solidno, ali se ukazala potreba za dodatnim radovima pa je u tu svrhu 1907. godine odobreno još 1133 kruna, od kojih je 234 išlo na teret Hrvачana.

Do 1916. godine župnici su živjeli u kući koja se koncem XIX. stoljeća spominje u shematismu franjevačke Provincije Presvetog Otkupitelja kao tijesna i ružna. Te je godine zapuhao jak vjetar i odnio čitav krov. U ratnoj je oskudici župnik Bonaventura Šarić tražio da se kuća popravi, ali mu je odgovoreno da novca nema. Ipak se snašao. Pozajmio je 6000 kruna od crkvinarstva u Hrvacima i 2000 od jednog mještana. Tako je uz dobrovoljne nadnice župljana uspio nadograditi kat i pokriti zgradu. Župnik je uselio u zgradu u rujnu 1917. godine.<sup>22</sup>

U selu Poljica Donja postojala je stara župna crkva sv. Martina i oko nje groblje. Tijekom 1894. godine pripremala se gradnja nove. Napravljena je osnova koju je odobrilo Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu u Beču. Po predračunu radovi su trebali stajati 10.598 forinta. Većinu toga iznosa planiralo se podmiriti iz Vjerozakonske zaklade pa je dozvoljeno da iznos bude uvršten u državni proračun za 1896. godinu. Početkom 1895. godine Dalmatinsko je namjesništvo naredilo da se raspiše javna dražba za izvođenje i radovi ustupe

---

<sup>22</sup> Mirko BULJAC, *Hrvace Župa Svih svetih*, Split-Hrvace, 2004., str. 160–162. i 185–186.

najpovoljnijem ponuđaču. Dražba je zakazana za 26. ožujka. Za provedbu je bilo zaduženo posebno povjerenstvo u kojem su bili upravni i tehnički službenik te pisar. Početna je cijena iznosila 6919 forinta na teret Vjerozakonske zaklade i mjesnog doprinosa od 3680 forinta. Do kraja godine dovršen je čitav prethodni postupak. Radovi su ustupljeni na izvođenje crkvinarstvu. Sklopljen je ugovor koji je odobrilo Namjesništvo pa je određeno da radovi odmah započnu. Radovi su završeni 1898. godine. Crkvu je 9. listopada posvetio biskup Filip Frane Nakić. Uz prasak kubura ugledni je gost dopraćen do stare župne crkve. Sutradan u subotu narod je pristupio ispovijedi. Navečer je bio oficij pred moćima svetaca koje su se imale postaviti u glavni žrtvenik nove crkve. Ujutro u 8 sati uputio se biskup iz župničkog stana pa je nakon toga počelo posvećenje. Svečanosti je prisustvovao i kotarski poglavar Frane Krater. Poslije toga bila je misa. Odbio je 1 sat poslije podne kad je sve bilo gotovo i puk se razišao. Istog dana nastavila se ispovijed, a biskup je za vrijeme mise, koju je vodio don Ivan Jugović, krizmao 130 djece.

Time, međutim, crkva nije bila potpuno uređena. Godine 1900. Namjesništvo je dodijelilo crkvinarstvu 80 kruna pomoći iz Vjerozakonske zaklade za nabavu krstionice. Tijekom iste godine izvršeni su neki popravci. Nakon završetka gradnje poduzetnik je, prema ugovoru, bio dužan još određeno vrijeme održavati crkvu. Pošto je istekao jamstveni rok, u srpnju 1901. godine, Namjesništvo je riješilo zakupnika daljnje obveze i naredilo da mu se vrati jamstvo. Nekoliko godina kasnije javila se opet potreba za popravcima. Trebalo je urediti krov. Zbog toga je koncem 1907. godine Namjesništvo odlukom od 27. studenoga naredilo Kotarskom poglavarstvu u Sinju da raspiše dražbu i radove dade u zakup. Prema predračunu troškovi su iznosili 749 kruna, od kojih je 213 išlo na teret župljana. Dražba je održana 15. siječnja 1908. Nakon sklapanja pogodbe, Namjesništvo je ubrzo odredilo da se započne s radovima.

Župna kuća u Docu Donjem koncem stoljeća već je dotrajala pa se pristupilo pripremama za gradnju nove. Napravljena je osnova, ali nije zadovoljila pa se morala prepraviti. Kada se to izvršilo, 1900. godine Ministarstvo je odobrilo a Namjesništvo naredilo da se sastavi detaljan elaborat. Na 12. sjednici XLII. zasjedanja Dalmatinskog sabora, održanoj 11. listopada 1909., raspravljalo se o župnikovu stanu. Na upit zastupnika Šimunića odgovorio je potpredsjednik Namjesništva Josip Tončić da je Namjesništvo, uz odobrenje Ministarstva, spremno od crkvinarstva kupiti novosagrađenu kuću.

Godine 1903. raspisan je natječaj za popravak crkve u Koprivnom i župne kuće u Krušvaru.<sup>23</sup> Zatim je 13. lipnja 1914. kod Kotarskog poglavarstva u Sinju održana licitacija za zakup gradnje nove župne kuće u Turjacima, a 16. lipnja za gradnju župne crkve u Vojniću.<sup>24</sup>

## Trilj

U vjerskoj organizaciji područje Trilja pripadalo je nekada Franjevačkoj provinciji Presvetoga Otkupitelja, ali je zbog nestašice redovnika župom upravljao svjetovni svećenik glagoljaš. Koncem stoljeća tu je živjelo oko tisuću stanovnika. Stara župna crkva sagrađena

<sup>23</sup> Krešimir KUŽIĆ, *nav. dj.*, str. 302.

<sup>24</sup> Službene Vesti, *Narodni list*, Zadar, 27. V. 1914., str. 3.

je početkom XVIII. stoljeća. Oko nje je groblje. Ni ta crkva više nije zadovoljavala. Stoga je 1893. godine, nakon dužih rasprava, odobreno da se gradi nova, prostranija. Radovi su završeni 1901. pa je crkva svečano otvorena 9. lipnja. Blagoslovio ju je splitski biskup Filip Frane Nakić. Tako se to pitanje od svog početka rješavalo gotovo jedno desetljeće, a sama gradnja trajala je tri godine. Crkva je usmjerena k istoku. Iznad glavnog pročelja ima zvonik u obliku tornja s ložom za zvona i piramidalnim završetkom, koji leži na osmostranom tamburu. Izvana je bogato dekorirana u oblicima historicističke neorenesanse. Kada je sagrađena nova, stara je ostala u funkciji grobljanske crkve. Tada je uređeno groblje i ograđeno kamenim zidom.<sup>25</sup>

### **Vrlika**

Mjesto Vrlika smješteno je podno stare tvrđave Gradine. U prvoj polovini XIX. stoljeća sjedište je općine u sklopu Splitskog okružja. U sljedećim godinama dobila je osnovne javne ustanove i zgrade. Na putu prema Splitu 1845. godine sagrađena je unijatska crkva Presvetog Trojstva. Vladinom odlukom osnovan je 1849. godine sud. Muška osnovna škola ustanovljena je 1867. godine. U središtu mjesta počela se 1876. graditi nova crkva na zemljištu koje je ustupio visovački samostan. Namjesništvo je potpomoglo radove, ali slabo, tako da su trajali sve do 1898. godine.<sup>26</sup> Tako je koncem XIX. stoljeća uspostavljena urbanistička struktura naselja. To je bila politička općina u kotaru Sinj, koja je, uz ostale sadržaje, dobila poštu, oružničku postaju i porezni ured. Godine 1900. u varoši su živjela 763 stanovnika.

U vrličkom je kraju selo Kijevo. Tamo je uz župnu kuću u XIX. stoljeću sagrađena kapela sv. Katarine s malim zvonikom na preslicu vrh pročelja. U obližnjem selu Uništa postoji crkva sv. Josipa. Sagrađena je zaslugom župnika fra Mije Kotaraša 1898. godine. Prije su ga vjerski opsluživali župnici iz Vrlike.<sup>27</sup>

### **Drniš**

Prostor Drniša pruža se od golog brda Moseća do zelenih Trtarskih gora i nazivao se Ravno zagorje. U prvoj polovini stoljeća tu je bilo sjedište općine, političke i sudbene preture, poštanski i carinski ured, niža osnovna škola i serdarija. U župi je dekanat podložan samostanu male braće na Visovcu. Drniš je bio poznato trgovište žitom i blagom.

U drugoj polovini stoljeća općina je bila u sastavu Kninskog kotara i imala 42 odlomka u kojima je živjelo oko 20 tisuća stanovnika. Početkom sedamdesetih godina još uvijek se čekalo dovršenje putova koji su bili probijeni prije 10–15 godina. Trebalo ih je završiti, a nove graditi. U nekim selima nužno je utvrditi spremišta vode. Zbog toga su za ljetnih suša seljaci bili prisiljeni odlaziti daleko do Peske drage na Krki. Nedostajale su i pučke škole. Sredinom stoljeća potaknuta je gradnja nove crkve i kuće u Dubici za novu župu.

---

<sup>25</sup> Stanko PIPLOVIĆ, »Gradnja župske crkve u Trilju«, *Cetinska vrila*, god. III., br. 1., Sinj, 1995., str. 26–28.

<sup>26</sup> Josip SOLDI, *Vrlika*, Vrlika, 2001., str. 31 i 34; Giacomo CHIUDINA, *Verlicca e il suo distretto*, Zadar, 1890.

<sup>27</sup> Ante KOVAČEVIĆ, *Kijevo i okolica*, Kijevo, 2000., str. 125–126.



Drniš, crkva Gospe od Ružarija, sagrađena 1886. sred grada u neoromaničkim oblicima

Ona je bila vrlo potrebna, jer se puk mučio idući u Drniš zbog duhovnih potreba. Neki su odlazili čak pod Svilaju preko Moseća i Petrova polja u Gradac 10 milja daleko. Hitno je bilo sagrađiti novu kuću za župnika i u Nevestu.<sup>28</sup>

Drniški je kraj u crkvenoj organizaciji pripadao Šibenskoj biskupiji i tvorio poseban dekanat. Crkva sv. Ante u Drnišu, bivša turska džamija, nakon oslobođenja od Turaka pripadala je samostanu na Visovcu. U više je navrata popravljana tijekom XVIII. i u prvoj polovini XIX. stoljeća. Općina je željela da se ustupi njoj, ali u tome nije uspjela. Stoga se od 1846. godine radilo na tome da se sagrađi nova velika crkva državnim sredstvima. Ni tu nije bilo rezultata pa je dekan fra Ante Jukić nastojao proširiti postojeću. Pripremio je građevni materijal. Uputio je molbe za pripomoć caru Franji Josipu, zatim Namjesništvu u Zadru i Ministarstvu za bogoštovlje i nastavu u Beču. Ta je zamisao ostvarena 1857. godine produženjem crkve za desetak metara. Početkom XX. stoljeća bila je u žalosnom stanju, posebno su joj propali krov i kupola. Budući da crkva nije bila prikladna za obrede, dekan fra Šimun Perković dogradio joj je prezbiterij 1907. godine. I nakon Prvog svjetskog rata nastojalo se osigurati sredstva za popravke.

Općina je nastojala da Drniš dobije novu prostranu crkvu. Sredinom stoljeća Okružno poglavstvo zadužilo je okružnog inženjera Emilisa da izradi idejni nacrt. Ali Građevinski odsjek

<sup>28</sup> »Naši dopisi osobiti«, *Narodni list*, Zadar, 1. I. 1873., str. 1.

Namjesništva nije ga odobrio. Rješenje problema se otezalo. Nakon mnogih molba i zalaganja, ipak se uspjelo, vlada je odobrila sredstva za gradnju crkve i zvonika od preko 35.000 forinta. Odbor za gradnju imenovan je na sjednici Općinskog vijeća 1867. godine na čelu s dekanom fra Matom Mlinarom. Pripremni su radovi počeli tek u drugoj polovini 1870. godine, a temeljni kamen položen je u svibnju 1871. godine. Crkva je posvećena Gospi od Rožarja. To je trobrodna građevina s neoromaničkim dekorativnim oblicima. U početku nije imala kora, propovjedaonice, orgulja i imala je samo veliki oltar. To je uglavnom nabavljeno u idućim godinama. U selu Badanj postojala je stara crkva sv. Ivana s gotičkim obilježjima. U prvoj polovini XIX. stoljeća bila je trošna pa je šibenski ordinarijat predložio drniškom dekanu da je zatvori, ako crkvinarstvo nema sredstava za popravak, a obrede da obavlja u bratimskoj ili nekoj drugoj prikladnoj kući. Pretor dr. Pavao Plenković umro je 1864. godine bez potomstva. Odredio je da se dio njegove ostavštine upotrijebi za obnovu groblja i crkve. Nacrt je izradio inž. Teste, a troškovnik inž. Polli i on je odobren 1867. godine. Pošto su rado-



vi na groblju završeni, crkvinarstvo je sklopilo ugovor s poduzetnikom Franom Bettinijem o izgradnji nove crkve. Radovi su završeni sredinom 1870. godine. Građevina je jedno-brodna, s tornjem zvonika iznad sredine glavnog pročelja.<sup>29</sup>

Osim u Drnišu, radovi na crkvama izvodili su se u Siveriću, Unešiću, Mirilović Zagori, Konjevratima i Pakovu Selu.

Barokna župna crkva sv. Petra u Siveriću produljena je 1852. godine sa zapadne strane. Uz nju je 1875. prigraden toranj sagrađen od kamena klesanca. Katovi su mu odijeljeni jednostavnim vijencima, a na vrhu je lođa s biforama na sve četiri strane.<sup>30</sup>

Crkva sv. Jurja u Unešiću sagrađena je u vremenu od 1885. do 1887. godine. Vrlo je prostrana i građena dobro obrađenim kamenom s neoromaničkim obilježjima.<sup>31</sup>

Unešić, crkva sv. Jure iz 1887. godine

<sup>29</sup> Karlo KOSOR, »Drniš u ogledalu tiska za hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji«, *Povijest Drniške krajine*, Split, 1995., str. 394–411.

<sup>30</sup> Josip SIKLIĆ, »Povijesni fragmenti o župi Siverić«, *Siverić*, god. II., br. 1., Siverić, 2002., str. 15.

<sup>31</sup> Krsto STOŠIĆ, *Sela šibenskog kotara*, Šibenik, 1941., str. 87.



Crkva uznesenja Blažene Djevice Marije u Mirilović Zagori sagrađena je u XVII. stoljeću. Poslije je proširena. Najprije joj je iza svetišta dograđena sakristija, a 1911. godine sa strana dvije kapele, tako da je dobila tlocrt u obliku latinskog križa. Uz glavno pročelje s južne strane sagrađen je četvrtasti toranj od kamena. Volumen mu je pun, samo je na vrhu rastvoren ložom za zvona. U Pakovu Selu do kraja XIX. stoljeća postojala je kapela. Kada je sagrađena nova crkva sv. Frane, ona je postala njezina apsida. To je jednostavna jednobrodna građevina s pravokutnim svetištem. Nad glavnim pročeljem ima malu preslicu, koja je vjerojatno preuzeta sa stare kapele. Crkvi je sedamdesetih godina XIX. stoljeća prigradena sakristija.<sup>32</sup>

Na mjestu srednjovjekovne u Konjevratima podignuta je u drugoj polovini XIX. stoljeća nova, posvećena sv. Ivanu Krstitelju. To je jednobrodna građevina sa zvonikom na preslicu nad glavnim pročeljem i poligonalnom apsidom. Franjevci su uz pomoć naroda izgradili župnu kuću.<sup>33</sup>

## Knin

U Kninu su crkve sv. Ante Padovanskog, sagrađena u vremenu od 1860. do 1863. godine, i sv. Josipa iz 1913. godine. U selu Vrhpolju je župna crkva sv. Jakova, sagrađena u XVIII. stoljeću, a obnovljena 1880. godine.<sup>34</sup>



Knin, crkva sv. Ante Padovanskog iz 1863. godine

<sup>32</sup> Zdravko ŽIVKOVIĆ, »Narodno, sakralno i profano graditeljstvo na području župa Konjevrate i Mirilović Zagore«, u: *Konjevrate i Mirilović Zagora župe šibenske biskupije*, Zagreb, 2005., str. 559–565.

<sup>33</sup> Vicko KAPITANOVIĆ, »Crkvene prilike na području župa Konjevrate i Mirilović Zagore u prošlosti«, *Konjevrate i Mirilović Zagora*, Zagreb, 2005., str. 360.

<sup>34</sup> *Mir i dobro, Monografija Franjevačke provincije presvetog Otkupitelja*, Split, 1981., str. 261 i 262.

## Imotski

Teritorij gradića i porezne općine Imotski prostire se na južnoj padini brda Podi. Počinjao je na sjeveru od turskog teritorija i pružao se niže u plodno polje sve do rijeke Vrljike, koja čini granicu s općinom Podbablje. Od istoka u predjelu Borak širio se na zapad i završavao se kod izvora Vrljike na granici s Prološcom. Od javnih sadržaja tu je u prvoj polovini stoljeća bilo sjedište političke i civilne preture prve instance i podesterije. Imao je serdariju, carinski ured, objekt za čišćenje trgovačke robe koja je dolazila s turskog teritorija, osnovnu školu, crkvenu župu i samostan franjevac male braće Provincije Presvetog Otkupitelja. Stanovnika je bilo oko 1500 i većina ih se bavila poljodjelstvom. U drugoj polovini stoljeća Imotski je bio sjedište kotara, kotarskog suda i općine koja je imala 23 odlomka. Tu je 1869. godine živjelo 26.000 stanovnika.<sup>35</sup>

U Imotskom kotaru uređen je na prijelazu stoljeća veći broj crkava i župnih stanova. Gotovo da nema ni jedne građevine na kojoj se nešto nije uradilo. Sagrađene su nove crkve u Aržanu, Cisti, Grabovcu, Poljicima, Ričicama, Studencima i Župi, a druge su popravljene. Izgrađene su župne kuće u Cisti, Glavini, Lokvičiću, Poljicima, Prološcu, Podbablju, Rašćanima, Runoviću, Slivnu, Studencima, Zagvozdu i Župi. Većina radova izvedena je uz državnu pomoć.<sup>36</sup>

Selo Proložac u Imotskoj općini bilo je napredno. Godine 1880. imalo je 1158 stanovnika. Tijekom 1899. godine došao je za župnika fra Mate Gneč, koji je mnogo učinio za taj kraj. Uredio je bunare u selu i polju, gradio putove i regulirao vodotoke.<sup>37</sup>



Proložac u Imotskom polju, crkva sv. Mihovila Arkandela, sagrađena 1901. po nacrtu Ć. Ivekovića

<sup>35</sup> Veljko VUKOVIĆ, *Stari Imotski*, Split, 1995.

<sup>36</sup> Stanko PIPLOVIĆ, »Radovi na župskim kućama i crkvama u Imotskoj krajini na prijelazu 19. u 20. stoljeće«, *Čuvari baštine*, Imotski, 1989., str. 555–570; Ante UJEVIĆ, *Imotska krajina*, Imotski, 1991., str. 243; Vjeko VRČIĆ, *Župe Imotske krajine*, Imotski, 1978.

<sup>37</sup> Viktor GRABOVAC, *Proložac kroz prostor i vrijeme*, Proložac, 1995., str. 112–121.

U Prološcu je postojala nekada crkva sv. Mihovila, podignuta čini se još u XVI. stoljeću. Ta stara građevina jako je stradala za vrijeme velikog potresa 1827. godine. Više puta je popravljana, ali je stalno prijetila opasnost od rušenja. Dekan Pavlinović iz Raščana javio je Generalnomu biskupskom vikarijatu u Makarsku 1861. da je župna crkva u Prološcu ruševna, pa je treba zatvoriti. U kolovozu 1881. godine župnik Ante Rako poslao je preko Imotskoga poglavarstva molbu Namjesništvu da se sagradi nova crkva, a poslije je u više navrata slao požurnice. Vlasti su 1883. zatvorile crkvu kao opasnu. To je izazvalo nezadovoljstvo stanovnika. Godine 1885. Iveković je napravio nacrt za novu crkvu, ali je prošlo dosta vremena dok se pristupilo gradnji. Radovi su počeli 1897. za župnikovanja Mate Gnjača pa je temeljni kamen svečano blagoslovljen 9. studenoga. Tako je crkva dovršena tek 1901. godine. Posvetio ju je splitski biskup Frane Nakić. To je prostrana trobrodna građevina u neorenesansnom stilu s tornjem na stražnjoj strani.

Koncem stoljeća župnik je sagradio kuću u Prološcu dobrovoljnim nadnicama mještana i novcem koji je uštedio. Kada se 1913. godine preselio u novi stan, ta je kuća prepuštena Hrvatskoj pučkoj blagajni za štednju i zajmove. Glavna svrha ustanove bila je osnivanje gospodarskih i prosvjetnih zadruga.<sup>38</sup>

Franjevački samostan u Imotskom iz prve polovine XVIII. stoljeća najvažnija je crkvena ustanova u čitavoj krajini. Godine 1861. porušena je stara i počela u istočnom dijelu njegova sklopa gradnja nove prostrane crkve sv. Frane. Radovi su završeni tek 1881. godine. Velik oltar od bijelog mramora isklesan je u poznatoj radionici Pavla Bilinića u Splitu 1902. godine. Crkva je posvećena 1904. Gradnja je trajala više od 40 godina, uglavnom zbog nedostatka novčanih sredstava. Trobrodna građevina ima izvana neoromaničke ukrase s tipičnim rozetama i završnim vijencem od slijepih arkadica na pročelju. Svetište joj je povišeno u odnosu na brodove, a iza velikog oltara je kor. Prva je crkva imala zvonik na pročelju u obliku preslice. Fra Andrija Pervan podigao je još 1847. godine dobrovoljnim doprinosima novi veliki toranj.<sup>39</sup>

I u Raščanima se odavno osjećala potreba za jednom crkvom za čitavu župu, koja je bila razdvojena na dva dijela i imala dvije crkve. Župnik Niko Mimica je 1896. uputio molbu Biskupskom ordinarijatu u Splitu da se zauzme za gradnju. Iduće godine Namjesništvo je dalo odobrenje i odredilo povjerenstvo za izbor lokacije. Općina je ustupila zemljište. No do gradnje nikada nije došlo. Glavni je uzrok bila nesloga seljaka.

Dosta rano, 1872. godine, pokrenuto je pitanje izgradnje nove župne crkve u Ričicama, selu u sjevernom dijelu Imotske krajine. Na tome je nastavio raditi župnik Marin Penšić te je imao uspjeha. Godine 1892. u Namjesništvu se radio nacrt, ali se to sporo odvijalo pa je 1897. godine elaborat dovršio Iveković. Za gradnju je odabrano ravno zemljište sa sjeverne strane groblja pa je geometar Nazor obilježio temelje. Rad se odvijao s prekidima, tako da je crkva sv. Ivana Krstitelja završena tek potkraj 1910., a svečano je blagoslovljena u lipnju iduće godine. Crkva je jednobrodna, sa zvonikom u obliku preslice nad glavnim pročeljem. Zidana je dobro klesanim kamenom u oblicima neoromanike.

<sup>38</sup> O gradnjama u Imotskoj krajini vidjeti u Stanko PIPLOVIĆ, »Sakralna arhitektura Ćirila Metoda Ivekovića u Dalmaciji«, *Anali Galerije Antuna Augustinčića*, sv. VII., Klanjec, 1987., str. 46–49 i 53–54; Stanko PIPLOVIĆ, »Rad Ćirila Ivekovića u Dalmaciji«, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, sv. XIII., Zagreb, 1987., str. 6.

<sup>39</sup> Vjeko VRČIĆ, *Odjeci 250-godišnjeg rada župe imotske*, Imotski, 1967., str. 37–38.

Župa Lovreć osnovana je 1734. godine. Još za turskih vremena postojala je na groblju u Lovreću mala crkva Svetog Duha. Budući da nije više zadovoljavala, mislilo se odavno na gradnju nove. Krajem XIX. stoljeća župa je imala više od 2000 stanovnika. Za mise vjernici su stajali po groblju. Župnik fra Frane Ravlić molio je Biskupski ordinarijat u Splitu da poradi na tom pitanju. Naveo je kako većina naroda zimi dršće izvan crkve, a ljeti se kupa u znoju. Kotarsko poglavarstvo u Makarskoj predalo je Namjesništvu u Zadru osnovu za gradnju, ali je Građevinski odsjek nije prihvatio pa je angažiran Iveković. On je 1898. završio izvedbeni projekt. No među seljacima su nastale nesuglasice oko doprinosa za gradnju koje su se otegnule godinama. Usto se nije mogao naći pogodan poduzetnik. Radove je 1903. godine na javnoj dražbi zakupio Karlinčić, ali je poslije odustao pa je gradnju 1905. zakupilo crkvinarstvo, ali i ono je odustalo. Prvi svjetski rat još je više zamrsio situaciju. Zato su radovi počeli tek 1936. po izmijenjenim projektima.<sup>40</sup>

Od osnutka župe u susjednim Opancima župna je kuća bila skromna. Novu je počeo graditi fra Anđeo Udiljak 1868. godine, a završio fra Felicije Vukojević. Bunar pred kućom sagrađen je potporom države 1885. godine. Za župnikovanje fra Kleme Šarića kuća je proširena i državnom pomoću temeljito popravljena.

Slično kao kod Lovreća bilo je s gradnjom crkve Krista Kralja u susjednim Lokvičićima. I tu je postojala stara crkva, koja je s vremenom postala tijesna, pa se počelo razmišljati o gradnji nove. To nije išlo lako, ali je na molbu župnika Andrije Lovrinčevića Namjesništvo u ožujku 1898. godine poslalo u Lokvičice povjerenstvo da pronade mjesto za gradnju. U njemu je bio i Iveković. Nakon toga se već iduće godine pristupilo izradi osnove. U lipnju 1906. godine bio je Iveković poradi toga na terenu. Ipak je sve ostalo na tome. Buknuo je rat, a ništa nije učinjeno i opet zbog nesloge seljaka. Radovi su završeni tek 1931. godine.

Stara župna crkva Gospe od Karmela u Runovićima nalazila se u blizini današnje usred groblja. Bila je puno manja i tijesna. Usto je bila i ruševna pa je u njoj 1855. godine zabranjeno bogoslužje. Već iste godine prikupili su seljaci 1000 forinta za gradnju nove. Pripremni poslovi povjereni su Građevinskom izloženstvu Splitskog okružja u Makarskoj. Srušena je stara, a 1869. godine sagrađena nova crkva. Nalazi se odmah uz glavnu cestu Zmijavci–Hercegovina. To je jednostavna građevina koja nad glavnim pročeljem ima zvonik u obliku preslice s trima zvonima. Na istočnoj joj je strani duboka polukružna apsida. Dekoracija vanjskih otvora pokazuje umjerene neobarokne oblike. Glavni oltar podignut je za župnika Jakova Milinovića 1912. godine, doprinosom Runovćana iz mjesta i svijeta. U crkvi su tri oltara. Podatci su poznati samo o jednom. U vrijeme župnika Jakova Milinovića 1912. godine mještani su sagradili Gospin oltar. Nalazi se uz sjeverni zid. Isklesan je od kararskog mramora. Drveni obojeni kip kupljen je prije 1871. godine.<sup>41</sup>

Župi Runović pripadalo je i selo Zmijavci. U njemu je prije postojala crkva sv. Ante sagrađena 1821. godine. Bila je mala pa su župnik i seljaci odlučili graditi novu. Biskupski je vikarijat to odobrio 1893. Nacrt je izrađen u Građevnom odjelu Namjesništva u Zadru. Radove je izveo Marko Rako iz Imotskoga. Država nije dala nikakva sredstva pa su svi

<sup>40</sup> Anđelko ŠIMIĆ, *Lovreć*, Lovreć, 1993., str. 123–124; Stanko PIPLOVIĆ, »Sakralna arhitektura Ćirila Metoda Ivekovića u Dalmaciji«, str. 53.

<sup>41</sup> Milan IVANIŠEVIĆ, »Oltari u runovičkoj župnoj crkvi«, *Runovički zbornik*, sv. I., Runović, 2001., str. 156–157.

troškovi pali na teret mještana. Stoga se crkovinarstvo moralo zadužiti pa je crkva potpuno uređena tek 1903. godine. Posvećena je Svim svetima.

Župna kuća u Runovićima sagrađena je oko 1826. godine. Bila je na kat, nalazila se zapadno od crkve uz cestu. Uz nju je bila kapela i dvije zgrade koje su služile za staje. Taj sklop zgrada bio je vlasništvo samostana male braće u Omišu. Kad je 1867. godine Ivan Glibota došao u selo za župnika, našao je kuću u slabom stanju. Potpuno je dotrajala, zidovi su se iskrivili i na njima su se pojavile široke pukotine. Seljaci nisu imali sredstava za popravak. Stoga je župnik iduće godine uputio molbu na Namjesništvo za novčanu pomoć. Odobren mu je doprinos od 300 forinta za najnužnije radove. Stanje zgrade sve se više pogoršavalo pa je odlučeno graditi novu. U državni proračun za 1882. uvrštena su sredstva. Radovi su završeni 1883. godine, ali su već iduće godine bili potrebni popravci. To je kamena jednokatnica. Njezino glavno južno pročelje ima sred prizemlja ulaz, a sa strana po jedan prozor. Na katu su tri prozora pravilno raspoređena. Popravljana je ponovno 1894. godine.<sup>42</sup>

U Podbablju je sagrađena župna crkva sv. Luke početkom XVIII. stoljeća. Budući da više nije odgovarala, kod Kotarskog poglavarstva u Imotskome zakazana je za 10. lipnja 1914. licitacija za gradnju nove. Rat je omeo ostvarenje projekta.<sup>43</sup>

Zagvozd je selo Imotske krajine koje je koncem stoljeća imalo 1800 stanovnika. Smješteno je na prijevoju Turije na istoku do Grabovca na zapadu. Sa sjevera ima nekoliko brda, a od mora ga dijeli širok greben planine Biokovo. Raštrkano je po brežuljcima i dolinama s obje strane sredozemne ceste, koju su sagradili Francuzi početkom XIX. stoljeća. Tu se put dijelio u dva ogranka, prema Vrgorcu i Imotskom. S vremenom su se prilike poboljšavale pa su se podizale kuće i mjesto se uredilo. Koncem stoljeća u mjestu je postojao poštanski ured i sagrađena je žandarska postaja. Otvorena je pomoćna škola, ali još uvijek nije bilo redovite. Crkva je bila slaba, još iz XV. stoljeća.<sup>44</sup>

Zagvozd je pripadao Imotskom dekanatu i vicedekanatu Župa u čijem su sastavu bile župe: Zagvozd, Krstacije, Slivno, Župa i Raščane. Župna je crkva posvećena Blaženoj Mariji Djevici od uznesenja.<sup>45</sup>

Na području župe Zagvozd uređeno je nekoliko crkava. U Rastovcu Donjem bila je u starini stara crkva pokrivena slamom. Župnik Andrija Lončar srušio ju je i s mještanima sagradio novu, posvećenu sv. Stjepanu. Radovi su završeni 1863. godine, a crkva je blagoslovljena 27. rujna. Nalazi se na maloj uzvisini okružena stoljetnim stablima. To je mala građevina s polukružnom apsidom natkrivena bačvastim svodom. Dvostrešni je krov od kamenih ploča, a nad ulazom je jednostavan zvonik na preslicu s jednim zvonom. Isti je župnik u drugoj polovini XIX. stoljeća uz svoju kuću sagradio kapelu Gospe od zdravlja za vlastite potrebe. Malih je dimenzija i jednostavnog oblika. Ona je također zasvođena i ima polukružnu apsidu. Crkvice sv. Mihovila na brdu Okljači iznad Zagvozda također je bila mala kapela. Na tome mjestu sagrađena je 1899. nova.

<sup>42</sup> Stanko PIPLOVIĆ, »Gradnje u Runovićima tijekom 19. stoljeća«, *Runovički zbornik*, sv. I., Runovići, 2001., str. 267–287.

<sup>43</sup> »Službene Viesti«, *Narodni list*, Zadar, 27. V. 1914., str. 3.

<sup>44</sup> »Naši dopisi osobiti«, *Narodni list*, Zadar, 22. XII. 1877., str. 2; Ante UJEVIĆ, »Naselja Imotske krajine«, *Zagvozd*, god. VI., br. 1., Zagvozd, 2000., str. 53–55.

<sup>45</sup> Milan GLIBOTA, »Zagvozd u šematizmu Biskupije splitsko-makarske za 1901. g.«, *Zagvozd*, god. III., br. 1., Zagvozd, 1997., str. 121.

U Zagvozdu je postojala crkva Gospe od Karmela. Župnik don Ivo Lučić je 1898. godine preko Biskupskog ordinarijata u Splitu uputio Namjesništvu molbu za gradnju nove veće župne crkve umjesto planirane župne kuće. Utvrđeno je da je postojeća crkva u dosta dobrom stanju, ali je premalena. Kako se nije mogla proširiti, odobrena je gradnja nove. Iduće godine naređeno je Poglavarstvu u Imotskom da osigura gradilište. Na tome je angažiran arhitekt Iveković, a za predstavnika Crkve Mirko Kataraš. Povjerenstvo je izašlo na teren 11. kolovoza 1901. Na Ivekovićev prijedlog određen je položaj sjeverno od postojeće crkvice Svih svetih, a južno od ceste Zagvozd–Imotski. Pitanje gradnje ponovno je pokrenuo don Ilija Ujević (1922.), ali bez uspjeha. Kasniji župnici nisu imali mnogo interesa za gradnju. Tako je crkva podignuta tek 1963. godine.<sup>46</sup>

Prije se župna kuća u Zagvozdu nalazila kod crkve sv. Križa. Župnik Marko Brnas dao je svoje zemljište na Čemeru u blizini crkve Velike Gospe za gradnju nove. Po naređenju Namjesništva, Poglavarstvo u Makarskoj poslalo je 1897. godine mjernika u Zagvozd da izvidi stanje stare kuće i predloži najpotrebnije popravke dok se ne izgradi nova. Projekt je napravio Ć. Iveković pa je podignuta 1913. godine na Butigama.<sup>47</sup>

Župna crkva Presvetog Trojstva u Slivnu podignuta je 1753. godine. U XIX. stoljeću već je bila trošna i postala premalena da primi namnožen puk i sve one koji su tamo za svetkovina dolazili čak iz Hercegovine. Stoga ju je fra Ivan Glibota uz pomoć stanovnika proširio i produljio. Natkrivena je novim svodom i pokrovom od kupa kanalice, a pod je popločan kamenom. Materijal je dovožen iz Hercegovine, Imotskog i s Primorja. Preuređena je crkva blagoslovljena 5. rujna 1861. Tijekom 1871. godine selo je pogodio velik potres. Prema nekim podatcima u to je vrijeme stradao zvonik. Čini se da se ipak nije srušio, već je bio oštećen pa je popravljen. U zadnjem desetljeću XIX. stoljeća na crkvi su izvedeni veći popravci.

Stara župna kuća u Slivnu sagrađena je u prvoj polovini XVIII. stoljeća. Bila je to prizemna zgrada pokrivena slamom. U njoj je zbog poplava bilo teško stanovati pa je neko vrijeme župu opsluživao župnik Raščana. Godine 1831. je izgorjela pa je trebalo podignuti novu. Oko toga radilo se posebno 1864. godine. Tada su seljaci pripremali kamen i gradili zidove. Godine 1866. dalmatinsko Namjesništvo dodijelilo je 800 forinta za dovršenje kuće. Bila je prostrana, ali je tijekom vremena propala. Stoga župnik nije stanovao u njoj, već u crvenoj kući. Koncem XIX. stoljeća u više je navrata popravljana i proširena prema sjeveru. U novom dijelu uređena je 1897. godine kuhinja, blagavaonica i ured. Daljnji radovi počeli su 1906. godine uz državnu pomoć. Tada je kuća nadozidana i dobila potkrovlje. Umjesto ranijih kamenih ploča, novi je pokrov napravljen od crijepa. Uz nju je sagrađena i konjušnica.<sup>48</sup>

## Vrgorac

Jedan od prvih Ivekovićevih poslova u Dalmaciji jest izrada nacrtu za gradnju župne crkve u Vrgorcu. Tu je postojala stara crkva pretvorena za turske vladavine u džamiju. Dograđen joj je bio minaret kružnog tlocrta, izveden lijepo klesanim kamenom. Ponovno je poslužila za bogomolju kada je Venecija osvojila taj kraj koncem XVII. stoljeća. Minaret je srušen

<sup>46</sup> Jozo MASLIĆ, »Župska crkva Gospe od Karmela«, *Zagvozd*, god. VI., br. 1., Zagvozd, 2000., str. 69–74.

<sup>47</sup> Marija STOJČIĆ, »Crkve i kapele u župi Zagvozd«, *Zagvozd*, god. I., br. 1., Zagvozd, 1995., str. 87, 88–90, 93.

<sup>48</sup> Stanko PIPLOVIĆ, »Crkvene građevine u Slivnu«, *Slivno*, Slivno, 2004., str. 60–65 i 70–71.

tek 1861., u vrijeme kada su u susjednoj Hercegovini počela protuturska vrenja u kojima su se Vrgorčani solidarizirali priključivši se ustanicima. U tim burnim godinama crkvi je ponovno vraćena njezina izvorna funkcija.

Potkraj XIX. stoljeća crkva je, međutim, bila ruševna i bez krova. Projekte je izradio Iveković. Prvu varijantu završio je već u listopadu 1896. godine. Crkva je zamišljena kao trobrodna, ali tako da je srednji brod bio samo neznatno izdignut iznad bočnih, pa je rješenje krova ostavljalo dojam običnoga dvovodnog. Trebala je imati tri traveja i poligonalnu apsidu s pobočnim pomoćnim prostorijama. U sredini glavnog pročelja bio je zvonik u obliku kvadratnog tornja. To pročelje, dosta plastično razigrano, imalo je tri portala s velikom biforom iznad srednjeg, a okulusima iznad bočnih. Krovna konstrukcija zamišljena je od drveta, i to u srednjem brodu kao jednostavna visulja. Koncipirana je u oblicima neogotike sa šiljatim lukovima između brodova i traveja, iznad vrata i prozora te kontraforima na vanjskim zidovima. U ožujku 1897. Namjesništvo je Ministarstvu za bogoštovlje i nastavu podnijelo osnovu na odobrenje.

Taj projekt nije izveden pa je u razdoblju od 1904. do 1908. napravljen novi. Crkva je zamišljena kao trobrodna bazilika s tornjem nad pročeljem. U dekorativnoj obradi primijenjeni su u novoj varijanti elementi neoromaničkih profilacija i dekora. Gradnja je započela 1913., a crkva je pokrivena 1921. godine.<sup>49</sup>

\* \* \*

Tako je, iako s dosta zakašnjenja, uglavnom riješeno pitanje bogoslužne infrastrukture ne samo u Zagori već i u čitavoj pokrajini. Potrebe su bile velike, a sredstva ograničena. Poseban problem bio je nedostatak kvalificiranih poduzetnika. Ipak popravljene i proširene starije građevine, kao i one nove, zadovoljavale su potpuno prostorom i higijenskim uvjetima. Rasporedi su im funkcionalno riješeni. Veličina župnih crkava ovisila je o broju vjernika. One glavne bile su i reprezentativnije. Imena većine projekatnata, posebno iz ranijeg razdoblja, zasad su tek djelomično poznata. Oblikovno su se objekti uklapali u suvremena europska kretanja i pretežno bili dekorirani neorenesansnim elementima.

#### *Summary*

#### *CHURCHES IN THE REGION OF ZAGORA DURING THE 19TH CENTURY*

*During the almost entire nineteenth century and until the end of the World War I Dalmatia was a part of the Austrian Monarchy. The long lasting wars impoverished the region of Zagora, which even before was not a rich region. Because of such dearth ecclesiastical buildings were not maintained properly, and the new ones were rarity. On the other hand, demographic situation in Zagora in this period was marked by a significant increase of population, so the existing churches could not satisfy religious needs of the local people. Therefore the state took care of parish churches and other parish buildings with the funds from the certain foundations and with the material help of few local people. Plans for renovations*

<sup>49</sup> Stanko PIPLOVIĆ, »Sakralna arhitektura Ćirila Metoda Ivekovića u Dalmaciji«, str. 43–44.

and new constructions were implemented through the Ministry for religion and education placed in Vienna and Protectorate that was settled in Zadar. One of the most deserving architects in these projects was Ćiril Iveković, who in 1896 came to Zadar from Sarajevo and became referent for ecclesiastical constructions. Regional churches were mostly conducted by the members of the Franciscan order from the Province of the Holy Redeemer that had its centers in the monasteries in Split, Karin, Knin, Šibenik, Sinj, Imotski and Visovac.

In the surroundings of Šibenik monastery in Visovac played a significant role and the entire construction was renovated in this period. Moreover, a new house was built in Konjevratu, as well as two new churches in Slivno and Dubrava.

Similarly, churches in the surroundings of Trogir were in a bad shape, and in some of them there was no possible to perform service. However, government paid attention to this problem only in 90s of the nineteenth century, when renovation started in villages Prgomet, Labin, Trolokve, Prapatnica, Bristivica, Blizna and Ljubitovica.

By the same token, in the hinterland of Split there were communities of Lećevica and Muć with numerous population and churches in rather bad condition. Namely, community of Lećevica had almost 6000 inhabitants, and churches in Lećevica, Korušci, Vinovo Gornje and Brštane could not be used. Also in community of Muć some reconstructions were conducted in Muć, Neorić, Sutina and Prugovo. Almost same situation was in the community of Dugopolje, placed between Split and Sinj, that belonged to the diocese of Split and Makarska. In the village with the same name there was only one small grave chapel and there was a plan to build there a new bigger church. However, since World War I broke out the church, dedicated to the St. Michael, was erected much later.

Situation in the community of Omiš was a bit better, since there government has built several new churches at the beginning of the twentieth century. Similarly, in the district of Sinj government has built new parish churches in Vrlika and Hrvace, and church of St. Luke in Otok and St. Rocco in Udovičić.

In other parts of Zagora (Drniš and Kning including their surroundings) situation was rather similar. Intensity of building was rather good in the surroundings of Imotski. Namely, in 1881 there was erected new convent church in neo-Romanesque style with three vessels, and in Ričice there was constructed new church of St. John the Baptist. Similarly, churches of Holy Spirit in Lovreć, Lady of Carmel in Runovići, together with several churches in the parish of Zagvozd were erected in this period.

One of the first Iveković's projects in Dalmatia was the church in Vrgorac. There existed an old church, which had been transformed into mosque during the Ottoman rule. When Venetian Republic invaded this region at the end of the seventeenth century this edifice became Christian church again, but by the end of the nineteenth century it became a ruin without roof. Thus, Iveković designed several possible solutions for the reconstruction. Renovation started in 1913, and ended only in 1921.

Similarly slow were other reconstructional projects, too, but by the beginning of the World War I sacral infrastructure in Zagora was mostly satisfying for the contemporary needs. The new parish churches and houses were spacious and well built. Most of them were built according to, for that time, usual neo-styles with some renaissance denotations.

KEY WORDS: *Dalmatia, region of Zagora, architecture, 19th century, history of art*